

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОВОТВОРЧОЇ ФУНКЦІЇ

© 2004 р. С.О. Швачко (м.Суми)

Відомо, що мова, її одиниці при постійному мовленнєвому відтворенні виконують певне призначення, яке в науковій літературі називають функцією. У сучасному мовознавстві проблема визначення функцій неодноразово ставала предметом наукових досліджень. Поряд з комунікативною мова виконує пізнавально-відображальну функцію, завдяки якій людина формує і організовує своє знання про навколишній світ та про себе саму [11].

Питання про функції започатковано у лінгвістичній теорії Ф. де Соссюром як протиставлення мови і мовлення, загального і окремого, абстрактного і конкретного, соспільного та індивідуального [13].

Австрійський учений Карл Бюлер розрізняв репрезентативну, експресивну, апелятивну функції, які відповідно позначають об'єкти, виражають думки, впливають на адресата [2]. Якобсон Р. ідентифікував шість функцій: референційну, що збігається в основному з репрезентативною, емотивну (за К.Бюлером - ставлення мовця до змісту повідомлення), конативну (апелятивна - за К.Бюлером), поетичну, фатичну (встановлення зв'язку з адресатом) та металінгвальну [18].

На сучасному етапі існують теорії монофункціоналізму, біфункціоналізму та поліфункціоналізму. Монофункціоналісти висловлюють думку про можливість логічного зведення до комунікативної функції когнітивної, ментальної, експресивної, емотивної та інших функцій, яким надається статус епіфункцій [10]. Біфункціоналісти визнають комунікативну та пізнавальну функції. Поліфункціоналісти визнають існування різних за характером функцій. У науковій літературі кількість функцій коливається від однієї до двадцяти шести [17].

Мова знаходиться у стані безперервного розвитку, вона служить не тільки засобом спілкування, знаряддям думок і почуттів, але й засобом переоцінки, переосмислення соціального та лінгвістичного досвіду [16]. Серед багатьох функцій мови значне місце посідає лінгвокреативна або мовотворча функція (МТФ). Термін лінгвокреативний появився у метамові в роботах Б.А.Серебрянікова [12]. Згідно з твердженням вченого МТФ безпосередньо пов'язана з лінгвокреативним мисленням (ЛКМ), яке спрямоване на породження нових концепцій та бачень. Слово лінгвокреативний у науковій літературі вживається з іменниками *__мислення,*

діяльність, функція (Б.А.Серебряніков [12], В.А.Звегінцев [8], Н.М.Алефіренко [1]). У вітчизняних наукових джерелах вживається термін *мовотворчий* [17].

Статус цієї функції експлікується у дисертації Кобякової І.К. “Реалізація лінгвокреативної функції в англійських текстах малого жанру” (Київ 1996). Недостатнє вивчення природи МТФ, великий інтерес сучасного мовознавства до антропоцентризму та текстоцентризму об’єктивує актуальність дослідження зазначеної функції. Розгляд деяких аспектів МТФ на емпіричному матеріалі різних за характером текстів дає змогу у майбутньому осмислити природу МТФ, ідентифікувати її статус серед інших практичних та непрактичних функцій (термін К.Бюлера).

Вибір способів та засобів МТФ зумовлений умовами комунікації та характером текстів, залежить від дії антропоцентричного фактора. У наукових текстах думки-іновації позначаються за допомогою діаграм, графіків, формул, схем, малюнків тощо.

У художніх текстах, на відміну від наукових, перевага надається вербальному, а не пікторіальному викладу нових концепцій. У художніх текстах чільне місце посідає експресивно-емотивна лексика. У загадках, скоромовках, віршах широко використовуються такі стилістичні засоби, як: рима, ритм, алітерація, асонанс. Загадкам, наприклад, притаманна особлива структура, рематична зона подається у тексті, а тематична виноситься за його межі, тематичну зону треба відгадати [6]. МТФ у загадках реалізується у новому баченні, нових оцінках референта. З цією метою у зоні реми цих нетипових текстах вживаються парафрази, незвичні аксіологічні позначення думко-мовлень. Пор.

- *Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а має вуса? (Ячмінь)*

- *Хто старший : овес чи ячмінь? (Ячмінь, бо має вуса)*

- *Один літає, другий п’є, а третій живиться. (Хмара, земля, рослина)*

- *Як гукне, то відзивається, все йде далі й не вертається. (Луна)*

- *Коли небо нижче землі? (Коли відображається у воді)*

- *Дуже люблять молодця, а б’ють його без кінця. (М’яч)*

[7 - 75, 74, 379, 391, 357].

У скоромовках МТФ у скоромовках дивує адресата інформаційною лакуною, абсурдними, алогічними ствердженнями, які призводять до появи гумористичного ефекту. Пор. англ. *Peter Piper picked a peck of pickled pepper, a peck of pickled pepper Peter Piper picked; if Peter Piper picked a peck of pickled pepper, where’s a peck of pickled pepper Peter Piper picked?* Такі скоромовки використовуються для тренування

звуків на заняттях з англійської мови. У цих текстах МТФ не має практичного характеру, вона не спонукає адресата до дій. Наближаються до скоромовок і каламбури - мовотворчі одиниці кумедного характеру. Пор.

- *Сідайте, на чому стоїте, ще й ноги звішуйте.*
- *Як гороху, тих знайомих: куди не піду, то випхнуть.*
- *На городі бузина, а в Києві дядько.*
- *Давай дружити: то я до тебе, то ти мене до себе.*
- *Ви мовчіть, а ми будемо потакувати.*
- *Хлопче, що ти робиш? - Їм. - А собі коли?*
- *Василь бабі сестра в перших.*

[14 - 312,317, 323, 324].

МТФ проявляється і в мовленнєвій діяльності дітей, які, перевіряючи свої незначні фонові знання, специфічно омовлюють досвід (а) або творять неочікувані слова (б). Пор. рос. Дети:

а) Ты видишь, я вся босая; вот откуда облака! Их паровозы делают; ложись на мою подушку, будем вместе мой сон смотреть; а у Аленки на руках одни мизинчики;

б) Я мамина и больше никовойная; но ведь папа самое мамы; муж стрекозы - стрекозел; жил-был пастух, его звали Макар. И была у него дочь - Макарона; спой мне , мама, баяльную песню; я иду за ещём: мазолин - вазелин [15 - 76, 159, 161; 73,75,78,84,87].

Аналіз показує, що неологізми-слова продукуються не дуже часто; аксіологічне бачення картин світу в основному омовлюється традиційними засобами. Кожний письменник має свій індивідуальний підхід до мовотворчої діяльності. Майстерність не існує окремо від митця, вона визріває , черпається із народних джерел колективного досвіду.

Так, у народній пісні “А в нашого Омелечка” кількісний склад сім’ї іронічно подається шляхом поєднання контрастивних фраз з паралельними структурами та відкритим переліком. Пор.

*А в нашого Омелечка
Невеличка сімечка, -
Тільки він та вона,
Та старий та стара,
Та діток череда:
Два парубки усатеньких,*

*Дві дівочки косатеньких,
Два дрова рубає,
Двох вдома немає,
Та дві Насті в запасці,
Та дві Христі в намисті,
Та дві ляльки в колисці,
Та дві няньки колише.*
(Народна пісня).

Подібний механізм переліку використовує і Остап Вишня, коли він описує базар на Сумщині. Пор.

... І все це ворухиться, дихає, курить, говорить, кричить, лається, мукає, мекає, ірже, ігікає, ремігає, позіхає, кувікає, хреститься, божиться, матюкається, запрягається, пахне, кудкудахтає, квокче, смалить одне одного по руках, грає на гармонію, на скрипку, причитує, п'є квас, їсть тараню, будькає, лускає насіння, і крутиться на каруселі [3 –43]. МТФ позначена високою індивідуальністю адресанта, його майстерністю використовувати соціальний та лінгвістичний досвід соціуму.

Олесь Гончар у своїй мовотворчій діяльності майстерно творить нові мовні одиниці для образного, поетичного референтів. Під поетичністю поет розумів високу емоціональну насиченість художньої тканини, плавну гармонічну форму, що витончено подає широке філософське узагальнення та експлікації. Пор.

ракета - “Опецькувата блискача ... Викопаний літак, тільки крила обрубані”;

“Буває вечірня зоря золота, буває рожева, а ця ось багрянисто-туманна, червона, густа”;

“А степ сизіє, бузковіє, гасне. Вечірня зірка, далека невідома красуня, алмазно світить з неба”;

“Повний місяць як матове сонце осявав океан хребтів”.

[4 - V 13, 18, 20; I 141]

Читача вражає вогонь творення О.Гончара : широка гама мистецьких засобів, ювелірна викінченість, прозора простота, лаконізм, філософський підтекст кожного слова. Олесь Гончар як чарівник-пейзажист перегукується з Г.Байроном, його шаную до природи : *I love not man the less but nature more.*

Невід’ємною рисою МТФ є постійна гра думкою або словом. МТФ по-різному актуалізується у типових та нетипових текстах. До нетипових текстів належать гумористичні висловлювання, прислів’я, лимерики, загадки. Нетиповість цих текстів

проявляється у відсутності хронотопа, заголовка, фабули, гармонії між формою і змістом, принципів правди і ясності [5]. Основним локусом реалізації МТФ вважають авторські гумористичні висловлювання (АГВ) - малі за обсягом, стислі за формою та нетрадиційні за поданням. Інформативність, закінченість, лінеарність, зв'язність і повторюваність по-особливому представлені в АГВ. Гумористичний ефект реалізується тут за допомогою МТФ у процесі відходу від норми, переоцінки попереднього лінгвістичного і соціального досвіду. Пор. англ. *California is a nice place to live in - if you happen to be an orange* (Allen). Гумористичний ефект передається в основному за допомогою необразних мовних засобів. Пор. англ. *Man weeps to talk that he will die so soon. Woman, that she was born so long ago* (Mencken). МТФ може омовлювати нову думку шляхом використання образних, тропічних засобів - метафор, метонімії. Це сприяє експресивно-емоціональному оформленню думки-іновації. Метафора використовується МТФ для переоцінки стереотипних уявлень про референт. Пор. англ. *Discontent is the first step in the progress of a man or a nation* (Wilde). Розширена метафора реалізується в якості субстрата референта у зоні реми жартівливого висловлювання. Пор. англ. *America is the paradise of women. That is why like Eve, they are so extremely anxious to get out of it* (Wilde). Модифікація значення АГФ реалізується за формулою $S_1 \leftarrow S_2 \rightarrow S_3$. Весь контекст S_1 діє на значення окремого слова S_2 , а потім народжується нове значення S_3 . Конотативно "заряджене" слово діє на весь контекст, перетворюючи його в гумористичне висловлювання типу *Popularity is the crown of laurel which the world puts upon bad art. Whatever is popular is wrong* (Wilde). Метонімічні переноси включаються в процеси деталізації, генералізації та нейтралізації. В умовах АГВ авторські новації є значно сильнішими за норму мови. Прагнення до семантичної зміни допомагає МТФ створити гумористичний ефект. Пор. англ. *The two maxims of any great man at court are always to keep his countenance, and never to keep his word* (Swift). Художні образи (метафори, метонімії, епітети) використовуються МТФ для зображення світу не таким, який він є насправді, а таким, яким його уявляють у творчій лабораторії АГВ.

Існують стабільні прийоми МТФ : 1) вибір незвичайних засобів вираження; 2) побудова своєрідних одиниць за формою та змістом. Пор. англ. 1) *Woman is at once the serpent , the apple - and the bellyache* (Mencken); *The report of my death is an exaggeration* (Twain); *The more I see of men, the better I like dogs* (Roland); 2) *Orthodoxy is my doxy ; heterodoxy is another man's doxy* (Warburton); *When I am good I am very very good, but when I am bad I am better* (West). Актуалізація незвичайних засобів

позначення референтів свідчить про адаптивність мови, про її значні потенції у розв'язанні суперечностей між кінчними ресурсами мови та некінчними ситуаціями її вживання.

Осмислення МТФ можливе при умові її вивчення у тексті, в якому вона вживається, аналізу його висхідних і низхідних зв'язків на лінії семіозису: адресант, текст, адресат. Вивчення структури тексту, розгляд взаємовідношень між його глибинною і поверхневою структурами є найбільш перспективним напрямком дослідження категорії тексту взагалі та розпізнання механізму МТФ зокрема. Автори гумористичних висловлювань прогнозують початок і кінець тексту, окреслюють його тематичну спільність, підбирають необхідні мовні засоби для реалізації авторських інтенцій, наприклад англ. *Whenever a woman begins to talk of anything, she is talking to, of or at a man* (Mencken). *Greatness is only one of the sensations of littleness* (Shaw). Категорії автора та адресата в АГВ омовлюються специфічно. У зв'язку з тим, що текст об'єктивує думку і мову автора, останній представлений у своєму творі значно повніше і різноманітніше ніж адресат. Таким чином, авторські концепції в АГВ легше піддаються реконструкції. Слід зазначити, що МТФ реалізує думки, міркування, коментування як імпліцитно, так і експліцитно. Пор. англ. *Vision is the art of seeing things invisible* (Swift). *Kings are not born: they are made by universal hallucination* (Shaw).

Авторські гумористичні висловлювання (АГВ) відносяться до вторинних утворень, що виникли у процесі перекроювання, обігрування відомих сентенцій, використання останніх для омовлення аксіологічного гумористичного бачення світу. Про дієвість МТФ свідчить похідність текстів, їх семантичні зрушення : від серйозного до несерйозного, від буквального до фігурального, від практичного до непрактичного, від ймовірного до ірреального, від урочистого до гумористичного. Так, прислів'я *Two is company three is none* перетворилось в авторський афоризм *In married life three is company two is none* (Wilde). Семантичної модифікації зазнало прислів'я *A friend in need is a friend indeed* → *A friend in need is not a friend indeed*.

У заново створених текстах лексеми вказують на вектор похідності : модель вихідної комунікативної одиниці у новому тексті має тенденцію до лексичного оновлення. Пор. англ. *A wolf in sheep's clothing* (proverb) → *A sheep in sheep's clothing* (Goose); *The devil is not so black as he is painted* (proverb) → *Most women are not so young as they are painted* (Beerholm).

Серйозність вихідних одиниць трансформується у свою протилежність - полярну даність. Таким чином, деривація притаманна не тільки словам (прості → похідні), словосполученням (синтаксичні → фразеологічні), але також комунікативним одиницям (серйозні → несерйозні). МТФ проявляє себе, таким чином, в модифікації як компонентів, так і текстів.

АГВ відрізняється не тільки від типових художніх текстів, але також і від нетипових, наприклад, неавторських жартів (НЖ). МТФ у цих текстах діє по-різному. Пор. англ.

1) *Censure is the tax a man pays to the public for being eminent (Swift); Duty is what one expects from others (Wilde);*

2) *Professor : " You can't sleep in my class. "*

Student : " If you don't talk so loud I could. "

Dentist: " Open your mouth and shut it (to a talkative patient) " (Pochepstov). Загальним для АГВ і НЖ є реалізація МТФ лінгвістичного або ситуативного гумору. В основі ситуативного гумору лежить порівняння предметів, які за своєю природою не підлягають зіставленню. Недоречне зіставлення предметів може здійснитися як за допомогою малюнка, так і слова. АГВ за своєю структурою наближаються до коротких монологічних текстів, НЖ тяжіють до діалогів. В АГВ автор жартує один на один з читачем, у НЖ учасники діалогу за бажанням колективного автора виступають творцями веселого і потішного, а реципієнти - пасивними читачами / слухачами. Гумористичний "вибух" відбувається у зоні реми, у фінальній частині НЖ. При цьому, гумористичний ефект продукується першим комунікантом, який створює неочікувану ситуацію для другого комуніканта. Реципієнт, як і колективний автор, знаходяться за рамками тексту. Гра ситуаціями - основне призначення МТФ у НЖ. Рематичні блоки не підлягають згортанню, без них не можлива актуалізація гумористичного наміру. Ситуативний гумор породжується різним баченням референта учасниками ситуації, наприклад, англ.

Young doctor : " Why do you always ask your patients what they have for dinner? "

Old doctor: " It's a most important question, for according to their menu I make out my bills. "[20]

У цьому НЖ читач є свідком різного розуміння речення "*what they have for dinner.*" Молодий лікар цікавиться методикою лікування, а старий лікар - грошима,

які можна одержати від пацієнта, бо статус останнього визначається тим, яку їжу він вживає. Або:

Professor: "Why?"

Freshman: "I don't feel well."

Professor: "Where don't you feel well?"

Freshman: "In class." [20]

У цій ситуації професор цікавиться, що болить у студента, а студент у своїй відповіді заявляє, що йому погано на заняттях. Різний підхід до ситуації породжує гумористичний ефект. Тут МТФ грає як досвідом (досвід у професора і студента різний), так і думкою (кожний з них має свою мету). Гумористична ситуація може створюватись і графічними засобами, наприклад : "*There's a man outside with a wooden leg → Mr Smith. What's the name of his other leg?*" [20]. Питання "*What's the name of his other leg?*" є релевантним завдяки обіграванню графічного знака - коми. Винахідливість і кмітливість другого мовця (зона реми) лежить в основі гумористичного "вибуху".

Аналіз показує, що МТФ творить лінгвістичний гумор у НЖ шляхом обігравання значень слів (32%), їх форм (31%), структур мовних одиниць (21%), їх звуків (8%) та фразеологізмів (8%).

Таким чином, мовотворча функція, яка нерозривно пов'язана з іншими практичними та непрактичними функціями, знаходить свій вираз у творчому використанні мовних засобів у процесі переоцінки соціального та лінгвістичного досвіду мовців, переосмислення картин світу та мови. Призначення МТФ - породження нових думко-мовлень, які підкоряють собі мову у відповідності з її іманентною сутністю. МТФ співвідноситься з ЛКМ і матеріалізує індивідуальне бачення світу у процесі кваліфікативного, аксіологічного осмислення досвіду мовного соціуму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алефіренко Н.М.* Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики // Мовознавство. – Київ, 1988. - №3.
2. *Бюлер К.* Теория языка. Экспрессивная функция языка.- Москва, 1993.
3. *Остан Вишня.* Твори в двох томах. Том перший.- Київ, 1956.
4. *Олесь Гончар.* Твори в п'яти томах.- Київ, 1966-67.

5. *Грайс Г.П.* Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. - Москва, 1985.

6. *Журавлева С.И.* Реализация вопросительности как супрасинтаксического элемента в нетипичных текстах (на материале англоязычных текстов) // Дисс... канд. фил. наук - Киев, 1996.

7. *Киев:* Загадки - Киев, 1962.

8. *Звегинцев В.А.* Язык и лингвистическая теория - Москва, 1973.

9. *Кобякова И.К.* Реализация лингвокреативной функции в английских текстах малого жанра // Дисс... канд. фил. наук - Киев, 1996.

10. *Пазухин Р.В.* Язык. Функция. Коммуникация. - Москва, 1989.

11. *Семчинський С.В.* Загальне мовознавство - Киев, 1989.

12. *Серебрянников Б.А.* К проблеме сущности языка // Общее языкознание: формы существования, функции, история языка. - Москва, 1970.

13. *Ф. де Соссюр.* Курс общей лингвистики. - Москва, 1973.

14. *Київ:* Українські народні прислів'я та приказки. - Київ, 1955.

15. *Корней Чуковский.* Сочинения в двух томах. Том первый. - Москва, 1990.

16. *Швачко С.О.* Лінгвістичні курйози як естетико-розумова категорія мовлення // Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов. - Київ 1992.

17. *Яворська Г.М.* Нові аспекти у розробці функцій мови. - Мовознавство, 1989. - №5.

18. *Якобсон Р.* Избранные работы. - Москва, 1985.

19. *London:* The Concise Oxford Dictionary of Quotations - London, 1992.

20. *Рочевстов G.G.* Language and Humour - Kiev, 1983,

S.O.SHVACHKO

SUMMARY

Among language functions a special role is performed by a linguo-creative function (LCF) which brought to life by corresponding linguo-creating thinking is realised in generation of innovative speech thoughts. The choice of LCF actualisers is determined by the work of language, text and communicators factors. LCF deals with revaluation of former social and linguistic experience, registered explicitly and implicitly. LCF verbalizes are of dual nature, they are traditional and nonce units. The linguistic analysis of LCF in different texts illustrates the major tendency of linguistic units - to cover a great variety of situations emerging in speech communication. Linguistic units, limited and concrete in their number, are omnipotent in the power to verbalize the people experience.

Відомості про автора:

Швачко Світлана Олексіївна

Професор Сумського державного університету, доктор філологічних наук,
завідуюча кафедрою германської філології СумДУ

адреса: 244024 Суми, вул. СКД, д.10 кв.79

тел.: 36-06-32